

Відгук офіційного опонента, доктора мистецтвознавства, професора,
Сюти Богдана Омеляновича
про дисертаційну працю **Світлани Олександрівни Щелканової**
«ПОЕТИКА РАННІХ СИМФОНІЙ ВАЛЕНТИНА СИЛЬВЕСТРОВА»,
що подана на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань 02 Культура і мистецтво
зі спеціальності 025 Музичне мистецтво
до разової спеціалізованої вченої ради
Харківського національного університету мистецтв
імені І. П. Котляревського,

Сучасний етап розвитку симфонічної музики переконливо засвідчує очевидне посилення інтересу до неї – і композиторського, і виконавського, і слухацького. І безумовним пріоритетом таких зацікавлень маємо визнати прагнення виявити творчі корені цього явища, тенденції його формування і становлення, індивідуально-авторські переломлення. У художньому доробку креаторів сучасної симфонічної музики в Україні спостерігаємо низку віхових надбань, що в минулі десятиліття не тільки стимулювали формування індивідуальних поетик творчості композиторів, але й вплинули на становлення цілих творчих напрямів та різновидів поетики національної музики симфонічних жанрів. Тому й евристична цінність пізнання феномена симфоній В. Сильвестрова (а цей чинник названо одним із визначальних для констатації **актуальності** дисертаційної праці) незаперечна. Отже, можемо стверджувати, що у сформованому вже на сьогодні достатньо переконливому корпусі різноаспектних студій музичної поетики симфонічних творів дисертація Світлани Олександрівни Щелканової має свою чітко визначену дослідницьку нішу.

Усвідомлюючи складність і масштабність сучасної симфонічної музики в її художньо-поетичному й естетичному вимірах, С. Щелканова сформулювала **мету** індивідуального наукового пошуку – «визначення семіосфери ранніх симфоній В. Сильвестрова як сформовану поетику, що розкриває концептуальний зміст у системі руху *«musica mundana→musica humana»* [с. 18]. Цій меті алгоритмічно підпорядковано конкретні **завдання**,

серед яких варто виокремити такі: систематизувати досвід вивченості симфонічної творчості В. Сильвестрова з визначенням кола наукових тенденцій, проблемних питань та аналітичних стратегій; простежити динаміку образу людини як ключового концепту поетики жанру симфонії; обґрунтувати онтологічні засади трансформації структурно-семантичного інваріанта жанру в ранніх симфоніях В. Сильвестрова; розкрити значення раннього періоду творчості В. Сильвестрова з урахуванням наявних підходів до її періодизації на ґрунті кроскультурних контекстних зв'язків та впливів на становлення творчої особистості митця; розробити авторську методику аналізу поетики ранніх симфоній як динамічної системи звукообразної семіосфери В. Сильвестрова.

Об'єкт дослідження – «симфонічна творчість В. Сильвестрова», а **предмет** – «поетика ранніх симфоній в аспекті новаційного мислення митця» [с. 19]. **Матеріалом** роботи слугували партитури та аудіо- і відеозаписи Першої – Четвертої симфоній композитора [с. 19].

Для повноцінного розкриття теми і виконання різноаспектних завдань обрано комплекс релевантних **методів дослідження**. Особливо дієвим стало застосування структурно-функціонального і системного методів, методів жанрового і стильового аналізу, герменевтичного та історико-культурологічного, онто-сонологічного, когнітивного методів.

Теоретичну базу дослідження сформували фундаментальні праці з музикознавства та гуманітаристики, зокрема з проблеми осмислення образу людини у філософії ХХ ст.; з теорії жанру і стилю у музичному мистецтві; проблем симфонічного жанру; з музичної семантики й теорії змістотворення; поетики та драматургії музичного твору; проблем часу і простору в музичному творі [див. с. 20]. У процесі дослідження здобувачка плідно використала також положення сучасних музикологічних концепцій *рефлексії як феномена музичної творчості* Л. Шаповалової; *теорії контонації* І. Мацієвського; *алеаторно-сонористичної композиції* К. Майденберг-Тодорової та *онто-*

сонологічної концепції Н. Рябухи. Доречно задіяно об'ємний комплекс досліджень ранньої творчості В. Сильвестрова та його симфонічного доробку.

Очевидною є **наукова новизна** положень дисертації. Передусім С. Щелканова вперше дослідила феномен ранньої симфонічної творчості В. Сильвестрова як динамічно-еволюційної стильової системи; обґрунтувала поетику ранніх симфоній композитора, в якій відображено різні концепти образу людини (за М. Арановським), як рух *homo ludens* – *homo mundanus* – *homo historicus* – *homo reflexicus*; із драматургічно-композиційного погляду ґрунтовно схарактеризувала Першу симфонію – первинний зразок новаційного світобачення В. Сильвестрова, що містить значущі драматургічно-стильові ознаки, суттєві для реалізації наступних симфонічних проєктів композитора; здійснила аналіз Другої симфонії як алеаторно-сонористичної композиції; осмислила жанрову специфіку Третьої симфонії «Есхатофонії»; запропонувала авторську методику аналізу поетики ранніх симфоній як динамічної стильової системи, яка уособлює звукообразну поетику художнього мислення В. Сильвестрова. У дослідженні продуктивно розвинуто положення концепції Четвертої симфонії В. Сильвестрова як симфонії-драми (за О. Зінкевич), рефлексивної монодрами (за Л. Шаповаловою) та з погляду теорії контонації (за І. Мацієвським).

Практичну значущість роботи визначає обґрунтування нерозривного зв'язку теоретичних положень дослідження і практичних утілень художніх концептів, а також розроблення авторської методики аналізу поетики ранніх симфоній В. Сильвестрова як динамічної системи звукообразної семіосфери його творчості. Крім того, матеріали та практичні результати дослідження можна вдало використовувати у навчальних курсах історії світової та української музичної культури, сучасної музики, музичної культурології, аналізу музичних творів тощо в закладах освіти різних рівнів акредитації.

Основні положення дисертації належно апробовані на наукових заходах та в 6 одноосібних і одній у співавторстві публікаціях (5 – у спеціалізованих виданнях, рекомендованих і затверджених МОН України, 1 – у фаховому

музикологічному зарубіжному виданні [200], 1 – у виданні, що індексується у базі Web of Science [223].

Структура дисертації традиційна: Вступ, три Розділи, Висновки, Список використаних джерел (із 237 позицій 31 іноземними мовами), Додатки. Прикметно, що кожен структурний підрозділ опоряджений невеликим епіграфом, який афористично розкриває його зміст.

У **першому розділі** з'ясовано методологічні засади праці. Дослідниця відразу застерігає, що при визначенні оптимальної методології керувалася передусім «незвичним для академічного слухача матеріалом дослідження, що вимагає пластичності в підході до музикознавчого аналітичного інструментарію» [с. 24]. Із цим, безумовно, варто погодитися. Справді, такі складні об'єкти, якими є симфонії В. Сильвестрова, можна успішно досліджувати тільки із застосуванням інтердисциплінарних і кроскультурних синергетичних підходів. Особливо варто акцентувати слушність опертя в задіяних методах на розуміння образу людини сучасною філософією та його зв'язок з осягненням поетики сучасної симфонії.

Другий анонсований С. Щелкановою важливий аспект – це залучення методологічних підходів, що передбачають при вивченні творчості В. Сильвестрова продуктивне застосування авторських концепцій у ході використання їх як домінантного принципу, базованого на креації смислів, регульованій закономірностями рецептивної поетики. Із такою позицією варто безапеляційно погодитися.

На окреме відзначення заслуговує запропонований у першому параграфі розділу виклад авторського розуміння поетики симфонії з позицій онтологічного інваріанта жанру, а також (що дуже важливо для концепції музичної поетики С. Щелканової) у тісному взаємозв'язку із образом людини.

Дещо дискусійним видається апологічний опис теорії симфонізму Б. Асаф'єва у параграфі 1.2.1. На нашу думку, «відсутність жорсткої догматизації» щодо дефініювання сутності симфонізму є насправді відсутністю у ній коректної системи термінопонять. Тим більше, що сам

«симфонізм» у трактуванні Б. Асаф'єва – це трансформований варіант німецького «Sinfonik», а семантичне навантаження, що його несуть обидва терміни, не зовсім ідентичні. Це, зрештою, розуміє і здобувачка, яка сама у другому абзаці підрозділу надає знакову з цього огляду цитату вченого: «Висновки, до яких я прийшов, полягають ось у чому: визначити у вичерпній формі симфонізм поки що немислимо» [с. 42]. Набагато переконливішим вважаємо здійснений у параграфі 1.2.2. опис концепції М. Арановського із образом *Людина* у центрі та роллю подієвості у розвитку жанру симфонії. Також – аналітичний розгляд концепції О. Зінькевич та виклад здійсненої нею типології українських симфоній.

Загалом розділ охоплює аналіз практично всіх доступних музикознавчих праць, присвячених симфонічному доробку В. Сильвестрова [п. 1.3. Симфонічна творчість В. Сильвестрова: історіографічний компендіум]. Дослідниця виділяє три основні фактори, визначальні для добору і застосування методології вивчення поетики ранніх симфоній В. Сильвестрова. І обрана у дослідженні «методологічна стратегія .. як конвенціональність, як маркер приналежності до певного дискурсу, постулює гнучкість і взаємовплив методів музикознавства та методології сучасної гуманітаристики в широкому контексті, що дозволяє уникнути методологічної скутості» [с. 85].

Подальший виклад наукового матеріалу, дотичного до симфонічної творчості В. Сильвестрова, переконливо засвідчив, що нині найпосплідовніше «досліджені аспекти, так чи інакше стосуються постмодерністської естетики, питань «слабкого» стилю, проблеми простору, семантики постлюдійності. .. симфонічна творчість раннього періоду та пізні симфонії на сьогоднішній день усе ще становлять значну лакуну в музикознавчих дослідженнях» [С. 85].

Розділ 2 «Ранні (авангардні) симфонії як звучна семіосфера» побудовано на аналізах ранніх симфонічних творів В. Сильвестрова «в контексті мистецького часопростору 1960-х рр.». Порушено непросту проблему співвідношення стильової еволюції творчості окремого автора й періодизації його творчості. Здобувачка, опираючись на думки попередників (як-от

Н. Савицька, А. Ільїна, О. Михайлова, М. Ржевська та ін.), намагається віднайти однозначну кореляцію між стильовим фактором і фактором творчої зрілості творця. У цьому контексті вивисується роль авангардних творів (авангардного періоду творчості) як головного критерію періодизації творчості, особливо ж локалізації раннього періоду. Долучаючись до поліфонії цих думок, наведемо тут кілька своїх міркувань щодо синхронності індивідуальних стильових змін і еволюції загальноєвропейських стилів. Концерт для скрипки і оркестру К. Пендерецького виник практично водночас із Симфонією № 4 В. Сильвестрова на піку періоду стильового зламу, але більшість музикознавців світу зараховує його до наступного, а не попереднього періоду творчості польського композитора. Як, зрештою, і оперу «Втрачений рай», написання якої відносять до 1976 р. Усі ці твори позначені переходом до постмодерної стильової концепції. А подібна за стилістикою Четверта симфонія В. Сильвестрова, поставлена в контекст раннього стилю композитора, виглядає там не надто переконливо. Як приклад наведу також існуючі періодизації творчих біографій двох видатних композиторів-симфоністів сучасності – В. Лютославського і Г. Ляшенка. Сьогодні маємо три рівноправні концепції меж періоду зрілого стилю В. Лютославського (одна – авторська), і жоден музикознавець, дотримуючись однієї із них, не заперечує категорично доцільність інших. Творчість вітчизняного симфоніста Г. Ляшенка взагалі ламає всі стереотипи щодо ролі й місця авангарду в періодизації творчості: композитор свідомо перейшов на позиції авангарду в період творчої зрілості у другій половині 1990-х рр. уже коли був визнаним класиком української музики, однак при цьому не змінив стильового спрямування творчості.

Повертаючись до другого розділу, зауважу, що здобувачка, визначаючи сутнісні риси раннього стилю В. Сильвестрова, акцентує не на формальних, зовнішніх ознаках, а власне на способі мислення й художнього осмислення реальності. Тому подальший екскурс із характеристикою творчості В. Сильвестрова у контексті мистецького мислення колег – представників

різних видів мистецтв (Г. Гавриленко, В. Ламах, С. Параджанов та ін.) із середовища так званого «київського авангарду» вважаємо доречним для досягнення мети дисертації. На базі переосмислення досягнень сучасної зарубіжної музики київські автори висловлювали свої думки, окреслювали пріоритети, моделювали свій мистецький світ, часто використовуючи нові й незвичні для слухача мовно-виразові засоби та новітні техніки композиції, офіційно не акцептовані тоді в Україні. Саме так формувалися сутність і імідж цього авангардного мистецького руху, для якого осмислення питань, зокрема філософського звучання, не актуалізованих у практиці «радянських композиторів», стало одним із безумовних пріоритетів. І поданий після змістовного культурологічно-художнього дискурсу аналіз камерної симфонії В. Сильвестрова «Спектри» (1965; перша частина) показово ілюструє ці тенденції, що згодом стали визначальними для художнього й інтелектуального життя молодших поколінь українських митців. І, як стверджує С. Щелканова, ця камерна симфонія «репрезентує особливий часопростір, створений за допомогою залучення новітніх композиторських технік письма, що слугували емблематикою творчої свободи у музичній культурі 1960-х років» [с. 101].

Наступні фрагменти розділу (п.п. 2.2. та 2.3.) містять ґрунтовну аналітику поетичних концепцій першої і другої симфоній В. Сильвестрова. Постулюється вже усталене в українському музикознавстві трактування цих творів (зокрема першої симфонії), як аklasичних зразків жанру симфонії. С. Щелканова свідомо увиразнює ті риси твору, що укорінені у стихію барокової гри чи сучасної гри засобами атональності, додекафонії, або ж гри політональної. Саме ці риси найповніше сприяють вивільненню від стильових штампів та жанрових традицій драматичної симфонії і дають змогу втілити філософські системи осмислення часопростору буття на сучасному етапі.

Особливо цікавою порівняно із звичними зразками жанру вважає дослідниця Другу симфонію, у якій головним героєм є властиво звукова субстанція, що створює співзвучність (симфонію). Це спричинило зміни і в організації форми одночастинного твору, і в драматургічній спрямованості, і

звернення до нетипового інструментального складу – струнні, флейта, фортепіано та розширена група ударних інструментів. Сутність цієї симфонії, заснованої на компонуванні цілісно-смісловими одиницями тексту, «становить вільно трактована сонорність з елементами контрольованої алеаторики та пуантилістичної техніки». Крім того, підхід до рецепції цього твору «пов'язаний із виокремленням таких елементів (звукових структур) як семантичних одиниць» [с. 121]. Саме тому, аналізуючи композицію і «дещо змінивши дослідницький модус, довірившись суб'єктивному слуховому досвіду та застосовуючи, поряд із власне музикознавчими методами, структурно-семантичний, семіотичний і герменевтичний підходи, можемо підібрати ключ до тлумачення цієї Симфонії» [там само].

У **Третьому розділі** «Поетика Третьої та Четвертої симфонії: на шляху до *musica humana*» подано детальну характеристику структурних, жанрово-драматургічних, смислових та соціокультурних особливостей поетики Третьої та Четвертої симфоній В. Сильвестрова. Можна погодитися з дисертанткою в тому, що «в «Есхатофонії» композитором пропонується нове переосмислення дихотомії «людина – буття»» [с. 146], а в Четвертій заявлене «нове розуміння жанрового інваріанта симфонії, у більш узагальненому вимірі – йдеться про оновлену якість поетики і пошук співмірних когнітивних моделей» [с. 165], а також про усталення основних жанрово-стильових рис ліричної симфонії.

Загалом аналіз поетики обох симфоній, особливо у ракурсі співвіднесеності узагальненого змісту, принципів драматургії і виразових засобів, заслуговує на схвалення і популяризацію. А алюзії до світовідчуття епохи Просвітництва (навіть наближеність організації структури твору до сонатної форми), опора на лінеарність, посилене переважання процесів індивідуалізації над типізацією у Четвертій симфонії дають змогу визначити цей твір, як різновид *монодрами*.

Висновки до дисертації змістовно підсумовують результати викладеного в основній частини дослідницького пошуку С. Щелканової.

Оптимально-завершальний фрагмент дисертації – Додатки А – Г. Крім інформації про форми апробації теоретико-методологічних положень і практичних результатів дослідження С. Щелканової, вони містять численні і надзвичайно інформативні нотні приклади та інші ілюстрації до тексту роботи.

На доповнення до висловлених уже вище дискусійних міркувань сформулюємо питання, які могли б стати основою для плідного наукового обговорення й поглибленого осмислення досліджуваної в дисертації теми:

1. На с. 6 дисертації здобувачка зазначає щодо Четвертої симфонії В. Сильвестрова таке: «Обґрунтовано перехід до нового етапу онтостильової динаміки звукообразного універсуму В. Сильвестрова .. Підкреслимо перехідний тип твору, що слугує маркером межі авангардного стилю». Погоджуючись із наведеним висловленням, поставимо питання про те, які конкретно риси у концепції поетики твору дали підстави Світлані Олександрівні однозначно зарахувати Четверту симфонію композитора до творів раннього періоду?
2. Друге питання стосується того, чи можна на підставі використання певної техніки композиції чи застосування способів мислення авангардизму визначити межі періоду творчості композитора? Чи справді і чому стильові злами завжди слугують переконливими ознаками переходу авторів до наступного періоду творчості?

Висловимо також кілька часткових зауваг, що виникли під час читання праці. У п. 1.1. при розгляді концепту «картина світу» варто було згадати про «трьох китів», що пов'язували цей концепт із мовленням – В. фон Гумбольдта, О. Потебню і Л. Вайсгербера, а також звернути увагу на важливу в цьому культурологічному дискурсі гіпотезу Сепіра-Ворфа.

У переліку літератури й у форматі цитат у тексті актуалізовано публікації львівської музикознавиці Н.В. Швець (Савицької). Однак особливий інтерес у контексті цієї роботи становить, на нашу думку, не названа серед опрацьованих теоретичних джерел кандидатська дисертація цієї авторки «Стилевые тенденции развития украинской советской

симфонической музыки 60-70-х годов (на примере камерной симфонии)» [Ленинград, 1984]. Н. Швець (Савицька), зокрема, у Главі 2 «Типология камерной симфонии» розглядає особливості поетики творів української сучасної симфонічної музики в цілому і виводить за цим критерієм три основні типи сучасних симфоній, а також виокремлює збірну групу змішаних типів. Ця концепція поетики українських симфоній, хоч і спрямована переважно на дослідження камерного типу жанру, є дуже близькою до концепції С. Щелканової. І в цьому ракурсі цікаво було б порівняти музикознавче бачення проблем поетики українських симфоній на початку 1980-х років та на сучасному етапі, а також, можливо, використати результати порівняння у процесі формування концепції представленої на захист дисертації.

Безумовно, висловлені зауваження й міркування стосуються тільки часткових аспектів викладу, а не теоретико-методологічних засад рецензованої праці та її концепції. Загалом відзначаємо, що й у поданому сьогодні на розгляд разової спеціалізованої вченої ради дисертація С. Щелканової сприймається й оцінюється як самостійне, цілісне, завершене дослідження. У ньому на базі поглибленого вивчення ранніх симфоній В. Сильвестрова та в контексті аналізу виражальних засобів і прийомів «визначено ранню симфонічну творчість В. Сильвестрова (1963 – 1976 рр.) як концептуальну семіосферу, в якій виокремилися риси авангардної поетики та раннього стилю» [с. 186] і яка вирізняється своєрідністю стилістики та єдністю принципів художньої поетики. Наукову вартісність цієї студії підтверджують її безумовна актуальність, очевидна теоретико-методологічна значущість, переконливість і верифікованість матеріалу, цінність і прагматична перспективність досягнутих практичних результатів.

Отже, після ознайомлення з текстом дисертації «Поетика ранніх симфоній Валентина Сильвестрова», яка подана до захисту до разової ради ХНУМ імені І. П. Котляревського, підсумовуючи викладені вище схвальні враження і дискусійні міркування, констатуємо: актуальність вирішуваної наукової проблеми, системність опрацювання рис творчої поетики ранніх

симфоній В. Сильвестрова, новизна, теоретико-практичне значення, достовірність висновків слугують переконливими підставами для визнання праці такою, що відповідає чинним вимогам п. п. 6, 7, 8, 11 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2022 року №44, підготовлена відповідно до напрямків наукового дослідження освітньо-наукової програми Харківського національного університету мистецтв імені І.П. Котляревського. За виконання цієї праці С. О. Щелканова цілковито заслуговує на присудження пошукуваного наукового ступеня в галузі знань 02 Культура і мистецтво, за спеціальністю 025 Музичне мистецтво.

Доктор мистецтвознавства, професор,
перший проректор
МЗВО «Київська Академія мистецтв»

Б. О. Сюта

